
KARMELA LIBKIND

RAZVITAK DRUŠTVENOG IDENTITETA TOKOM AKULTURACIJE*

Pitanje svrhe postojanja društvenog ili grupnog identiteta svakako je vredno odgovora. Kako on nastaje? Da li je nužan? A ako jeste, zbog čega? Psihoanalitički orijentisani Erik Erikson ovako je formulisao svoj stav o razvitku društvenog identiteta:

„Čovek je kao vrsta opstao tako što je bivao izdelfen na, kako sam ja to nazvao, pseudo-vrste. Svaka horda ili pleme, klasa i nacija, ali isto tako i svaka verska zajednica, postale su ljudske vrste smatrajući sve druge nastranim i neobaveznim izmišljotinama nekog nevažnog božanstva. Kako bi se pojačala iluzija posebnosti, svako pleme drži do svog nastanka, mitologije, a kasnije i istorije: tako se obezbeđuju lojalnost određenom zavičaju i moralu. Nikad se ne zna baš dobro kako su nastala druga plemena, ali pošto već postoje, ona mogu poslužiti kao dobra podloga za projekciju negativnih identiteta koji su bili nužni, većinom neprijatna protivteža pozitivnima. Te projekcije, zasnovane teritorijalno i ekonomski omogućavale su sticanje slave ubijanjem ljudi.”

Erikson tvrdi, dalje, da „ma koliko se za grupni identitet može reći da je dobra stvar u razvitku

* Karmela Liebkind: *The development of social identity in acculturation*, Research reports, University of Helsinki, Department of Social Psychology, 1, 1977. K. Liebkind je psiholog, saradnik Odeljenja za socijalnu psihologiju Univerziteta u Helsinkiju.

čoveka, činjenica je da on može biti i preuveličan kada daje nekoj pseudovrsti razlog da se smatra superiornijom u odnosu na ostale". Istorija je pokazala da pridavanje izuzetnog značaja pseudovrstama može da znači kraj za čitavu vrstu. (Erikson, 1968). S obzirom na to, ne deluje umesno predlog koji je 1943. formulisao Ralf Linton: on smatra da bi bilo najbolje da svi članovi neke grupe koja je uspela da odoli asimilaciji smatraju sebe superiornim u poređenju sa drugim grupama. Očigledno je ipak da je aspekt pseudovrste najopasniji u svim društvenim identitetima.

Ovo ne znači da bi se moglo bez društvenog identiteta. Društveni identitet je nužan svakom ljudskom biću kao način da se poveže sa društvenim postojanjem ovde i sada. Pretpostavimo li da svako teži pozitivnoj slici o sebi, jasno je da je pozitivna ili negativna vrednost pripadništva grupi od vitalnog značaja za lični razvitak. Jedan od osnovnih preduslova razvitka stabilnog individualnog identiteta jeste osećanje sigurnosti koje se postiže u pozitivno vrednovanom pripadništvu kulturnoj grupi.

Kultura je određivana na različite načine, ali se pri tom uvek ističe zajednička pojmovna ili saznanjna struktura. Kultura je, u jednom smislu, proizvod komunikacije, i ona nudi pojmovni sistem čije se funkcije mogu opisati na sledeći način: „Sposobnost klasifikacije i korišćenja simbola pojednostavljuje umetnost življenja: ljudi mogu da shvate svet koji se stalno menja i koji je veoma složen, kao da je relativno stabilan, ureden, i u izvesnoj meri predvidljiv. Simbolička sredina nije prosta reprodukcija spoljašnjeg sveta, već i rekonstrukcija tog sveta u svetlosti grupnih interesa i postojećih lingvističkih kategorija. Društvene kategorije i zajednička kategorizacija omogućuju ljudima da uspešnije predviđaju šta će ljudi koje sreću verovatno reći ili učiniti.” — (Shibutani-Kwan, 1965).

Ako se na čoveka gleda kao na aktivno biće čije akcije se ne moraju objašnjavati spoljašnjim činiocima koji ga „guraju” ili „vuku”, onda se može prihvatiti da se čovek u svom saznanju kreće ka boljem razumevanju i većoj smislonosti. Kao što istraživač svojim teorijama i eksperimentima nastoji da obogati značenja u okviru svoje discipline, tako i pojmovna konstrukcija stvarnosti svakog čoveka predstavlja njegov način lakšeg predviđanja i kontrole te stvarnosti. Na isti način kao što svaki teorijski pojam treba da bude proveren u praksi, i svaka pojmovna konstrukcija pojedinca mora da bude vrednovana njegovim konkretnim iskustvom kako bi mogla da bude funkcionalna (Kelly, 1955).

Sve promenljive životne situacije zahtevaju pojamovnu rekonstrukciju stvarnosti. Procesi rekonstrukcije se zato mogu smatrati normalnim, racionalnim reakcijama na društvene promene. Postoje, na primer, tendencije u socijalnoj antropologiji (La Barre), da se poreklo kulturnih ili kognitivnih inovacija smesti u okvir ličnih fantazija posebno osetljivih pojedinaca, a da se pri tom ne uzme u obzir stalna interakcija između konkretne realnosti i pojamovne konstrukcije te realnosti. U skladu sa takvim shvatanjima iracionalne reakcije na društvene krize izvedaju „normalne”, tj. tipične, česte, a koreni pojamovne konstrukcije u konkretnoj stvarnosti ostaju skriveni.

Ljudi se identifikuju jedni s drugima pre putem komunikacije nego na osnovu genetičkih faktora. Prilikom društvenih promena, na primer asimilacije, i društvene veze se menjaju. To predstavlja atak na kognitivnu orijentaciju pojedinaca, — stari načini kategorizacije se raspadaju, a ljudima se nameću alternativne orijentacije. Kada se etnička manjina suoči sa pritiskom ka ujednačavanju koje podrazumeva akulturacija, to znači da je svaki član grupe prisiljen da redefiniše i sebe, i svet, što predstavlja vrlo težak proces, koji može biti i bolan i nepoželjnog ishoda. Ipak, sigurno je da bar deo manjinske grupe preživi krizu bez automatskog predavanja iracionalnim načinima reaganovanja. Svakako da su aspekti mentalnog zdravlja veoma važni kod svake društvene promene, ali opredeljivanje za isključivo psihijatrijski pristup svakako neće biti od velike koristi manjinama (Asp. 1967, Shibusani-Kwan, 1965).

U sociologiji je sve izrazitije interesovanje za grupne odnose kao što su konflikti, kooperacija i asimilacija. Isto tako, moglo bi se govoriti i o renesansi kognitivne psihologije u oblasti razvitka ličnosti i mehanizama opstanka. Zbog toga čudi da ima tako malo pokušaja da se integrišu ove dve naučne discipline.

Objašnjenja socijalne psihologije o prirodi razvitka društvenog identiteta nemaju, naravno, neki prioritet u odnosu na ostala, ali ona imaju izvesnu prednost kada se govori o uzrocima: sociopsihološke pojave, kao i društveni ili grupni identitet, u osnovi su određene prethodnim društvenim, ekonomskim i političkim procesima u društvu. Te pojave, međutim, ostvaruju i vlastitu autonomnu funkciju koja se povratno odražava na procese i uticaje koji su im prethodili (Tajfel, 1974).

Većina socijalnopsiholoških istraživanja koja su se bavila grupnim odnosima uglavnom su se bavila stavovima prema ne-članovima grupe. Ali da bi oni koji su članovi grupe bili u stanju da mrze one koji to nisu, ili da ih smatraju različitim, oni moraju pre svega imati osećanje pripadništva grupi koja se jasno razlikuje u odnosu na one spolja. Mnogi su se istraživači pomno trudili da pripišu poreklo tog osećanja postojanju drugih grupa, jer se one opažaju kao zajednički neprijatelji, zajednička opasnost. Manje isključivo je tvrđenje da postojanje drugih grupa bar doprinosi povećanju, jačanju vezanosti za grupu. U nekim slučajevima opažanje pretnji od strane druge grupe smatra se iracionalnom projekcijom, a u drugima racionalnim ishodom suprotstavljenih interesa grupa, — ali rezultat je isti: jačanje osećanja pripadništva (Tajfel, 1974).

Nema sumnje da je ova vrsta dokazivanja dobrim delom opravdana, ali je i jednostrana. Tu se ne uzima u obzir uzročnost koja je dvosmerna, a zanemaruju se i sve sociopsihološke pojave koje predstavljaju karike u tom kauzalnom lancu. Mnoge grupe možda jačaju zahvaljujući spoljašnjem neprijatelju, ali u jednom složenom društvu svaki pojedinac je suočen sa složenom mrežom grupnih odnosa u koje mora da se uklopi. U modernim društvima se pred ljude uvek iznova postavlja težak problem pronalaženja sopstvenog mesta u spletu neprestanih promena. I stavovi prema grupi, i prema onima izvan nje, bar su u izvesnoj meri uslovljeni kontinuiranim procesom samopotvrđivanja pojedinca (Tajfel, 1974).

Problemi sa kojima se pojedinci susreću u pokušajima da odrede sebe u odnosu na složen splet društvenih grupa u osnovi su problemi društvenog i grupnog identiteta. Kao što pojedinačno ljudi koriste proces kategorizacije da bi mogli da predviđaju, sistematizuju i objasne svet, tako i društvena kategorizacija znači da je društvena sredina organizovana u grupe ljudi kako bi imala nekakvog smisla za pojedinca. Grupa je, pored ostalog, saznajna celina koja ima značenje za pojedinca u određenoj vremenskoj tački (Tajfel, 1974).

Etničke kategorije su važne referentne grupe. Ljudi u društvenoj interakciji imaju tendenciju da se ponašaju manje prema onome što jesu, a više u skladu sa predstavom koju imaju o sebi i drugima. Kada pojedinac klasifikuje sebe kao pripadnika izvesne grupe ljudi, on kao da tvrdi da i sam ima one osobine po kojima se ta kategorija ljudi određuje u odnosu na druge. Kada socijalna distanca između pojedinih grupa iščezne, mogu da nestanu i

psihološke barijere koje inače sprečavaju spontanu interakciju. Ali, ako grupni identitet treba da ostane neokrnjen, postaje nužno jasno razlikovanje između „mi” i „oni” (Shibutani-Kwan, 1965).

Ako se socijalna distanca između različitih etničkih grupa izgubi u većoj meri, postaje teško da se očuvaju osnovne razlike između njih ukoliko to nisu jasne, lako uočljive karakteristike. Ako je etnička grupa i manjinska grupa, grupni identitet postaje još više naglašeniji. U tom slučaju kada većina predstavlja socijalno polje za manjinu, to se polje od strane manjine prima kao socijalni pritisak ka uniformnosti. U procesu akulturacije svest o grupnim razlikama se pojačava, a manjinska grupa kao celina prolazi kroz neku vrstu krize identiteta (Asp, 1967, Shibutani-Kwan, 1965).

U izvesnim slučajevima, posebno kada je akulturacija dugotrajna, razlike između manjine i većine mogu postati vrlo suptilne, toliko da se manifestuju jedino u situacijama krize. Dešava se da je gotovo nemoguće razlikovati grupe, ali dogodi ljudi sebe smatraju različitim na neki fundamentalan način, oni žele da održe tradicionalne oblike etničke separacije. Najfundamentalnije razlike među ljudima su, verovatno, kulturne, jer kulturno različiti ljudi ne vide svoju zajedničku sredinu na isti način. *Međutim, drastična redukcija kulturnih razlika ne ide nikom slučaju paralelno sa redukcijom relevantnih etničkih identiteta, ili sa ublažavanjem granica između grupa* (Barth, 1970, Shibutani-Kwan, 1965).

Pripadništvo pojedinoj grupi, prema tome, nužno je kad god doprinosi očuvanju pozitivnog društvenog identiteta. U mnogim grupama to, međutim, nije slučaj. Bilo bi onda prirodno da pojedinac napusti grupu, ali je to često — ili objektivno nemoguće, ili u sukobu sa fundamentalnim vrednostima koje su i same deo pozitivnog društvenog identiteta.

Ukoliko ne može da napusti grupu, pojedinac može da reši problem tako što će izmeniti interpretaciju atributa koji se odnose na njegovu grupu, pa negativne odlike (npr. niski status) opravdavati, ili ih reinterpretirati kao pozitivne. Drugi put za njega može biti u tome što će prihvatiti interpretaciju atributa onakvu kakva ona jeste, i angažovati se u društvenoj akciji kako bi promenio situaciju na dobrobit cele grupe. Moguća je i kombinacija ova dva načina (Tajfel, 1974).

Određivanje društvenog identiteta pojedinca ima smisla jedino ukoliko grupa na kojoj se on zasniva može da očuva *pozitivno vredno-*

vane odlike. Tako nastaju procesi za očuvanje granica grupe, i potreba za jasnim razlikovanjem „mi” i „oni”. Psihološko podvajanje se koristi i ideološki je potrebno u sledećim konstelacijama moći, statusa i materijalnog nivoa razvijenosti:

- 1) Situacija kulturnog kontakta među ljudima iz grupa sa razvijenom industrijskom i vojnom tehnologijom, i onih koji su u tom pogledu manje razvijeni;
- 2) Korišćenje robovskog rada na plantažama;
- 3) Klasne situacije, u klasičnom Marksovom i Veberovom smislu, u kojima ljudi u istom društvu u različitoj meri imaju vlast nad sredstvima za proizvodnju;
- 4) Statusne situacije, u kojima postoji pojam višeg i nižeg, i u kojima ljudi misle o smeštanju duž hijerarhijske lestvice više nego o pripadanju isključivim grupama;
- 5) Situacije etničkog pluralizma, u kojima grupe različitih kultura i/ili različitih fizičkih karakteristika rade zajedno u okviru iste ekonomije, ali zadržavaju svoj društveni i kulturni identitet;
- 6) Situacija u kojoj manjinska grupa ima ulogu parije ili žrtvenog jarca (Rex, 1969).

U tri od ovih šest situacija eksplicitno se izražava vrednosna diferencijacija između grupa ili pojedinaca („niži nivo razvijenosti”, „hijerarhijska lestvica”, „parija”). U preostale tri situacije razlike, takođe, nisu teško uočljive: pojmovi „rasa” i „etnički identitet” postaju u situacijama kao što su ove kratice koje pomažu da se stvore, izraze, pojačaju i učine trajnim razlike u „vrednosti” između ljudskih grupa ili pojedinaca. One doprinose da te razlike postanu oštrije i kruće. Psihološko određivanje posebnosti, potreba za diferencijacijom nije, međutim, ograničena samo na situacije koje su u vezi sa pojmom rase. Ona se ispoljava pri svim složenim efektima koje kulturni i društveni odnosi imaju na zajedničko razumevanje i prihvatanje jezika, religije, kulture, itd. među grupama (Tajfel, 1974). Fišman (Fishman, 1968) tu razlikuje dva osnovna stava: a) „podvojenost” — ideološka pozicija koja može da poveća nevažne razlike ili čak i da ih proizvede i tamo gde nisu postojale, i b) „unifikacija” — ideološka pozicija koja umanjuje očigledno velike razlike, ili ih potpuno ignoriše, bilo da se one javljaju u oblasti jezika, kulture, rase, ili u nekoj drugoj oblasti razlikovanja.

Te ideološke pozicije su pozicije u kojima sličnosti i razlike, koje u principu mogu biti potpuno „neutralne” (na primer, razlike između jezika, krajolika, zastava, himni, fudbalskih timova, a gotovo i svega ostalog), poprimaju emocionalni značaj jer se dovode u vezu sa nadređenom vrednošću (na primer, nacionalizmom) (Tajfel, 1974).

Deo razloga za psihološku međugrupnu diferencijaciju može se naći u ljudskoj potrebi za redom, smislom i društvenim identitetom u svakoj situaciji kontakta. U polemikama o lancu uzročnika i o određujućim procesima jasno se otkriva da primarne razloge treba tražiti u konkretnim odnosima moći i u istoriji situacija kontakta. Koliko god da su koreni psihičke potrebe za posebnošću duboki, ona se bar delom može zadovoljiti stvaranjem međugrupnih razlika kada takve ne postoje, ili pripisivanjem vrednosti tim razlikama, bez obzira na to kakve su. Vitalna sociopsihološka pitanja koja treba postaviti su pitanja VRSTE razlika koje su objekti stavova. Pojam društvenog identiteta sa svojim strukturalnim psihološkim operacijama spada u one intervenišuće mehanizme koji su veoma često zapostavljeni u istraživanjima grupnih odnosa. Važan predmet istraživanja je razvitak društvenog identiteta u trima grupama socijalnih situacija: 1) loše definisana ili marginalna socijalna situacija grupe koja predstavlja pojedince suočene sa problemima određivanja sopstvenog položaja u društvenom sistemu; 2) grupe socijalno definisane i opšteprihvaćene kao „superiorne” u vreme kada je to određenje dovedeno u pitanje bilo društvenim promenama koje su u toku, bilo konfliktom vrednosti unutar te same „superiornosti”; 3) grupe socijalno određene i opšteprihvaćene kao „inferiorne” u vreme kada su — iz bilo kog razloga — ili članovi grupe angažovani promenom sopstvenog inferiornog statusa, ili kada su postali svesni alternativa u odnosu na postojeću situaciju.

Ova dinamička podela ukazuje na činjenicu da nijedna situacija koja se odnosi na grupe nije statična. Sasvim je očigledno da su pojedinačne pojmovne konstrukcije socijalnih situacija još manje statične, i da se društveni identitet izvodi na osnovu poređenja i povezivanja pojedinačevog grupnog pripadništva. Teorijski se mogu razlikovati nestabilan i stabilan identitet, pri čemu ovaj drugi ne omogućuje neke veće promene. Ali, u praksi su svi društveni identiteti nestabilni, tj. oni stalno bivaju rekonstruisani.

Potpuno stabilan društveni identitet je empirijski gotovo nemoguć i kod dominantnih gru-

pa, jer dominantna situacija ne može da se održi ukoliko društveni uslovi koji održavaju tu dominaciju ne traju većito: dominantna grupa neprekidno mora da radi na održanju sopstvene dominacije (Tajfel, 1974).

U životu svakog pojedinca nastajace situacije u kojima se on postavlja isključivo ili pretežno kao pojedinac, a ne kao član grupe, kao i one u kojima se pretežno postavlja kao član grupe. Taj izbor nije uvek slobodan, i zavisi od toga sa kakvom lakoćom je, pri datom kontaktu grupa, moguće premeštanje iz grupe u grupu. Ukoliko je to relativno lako, onda se može govoriti o postojanju *društvene mobilnosti*. Ali, ukoliko pojedinac postane svestan činjenice da mnogi važni aspekti njegovog života, uključujući sticanje i očuvanje pozitivno vrednovanog društvenog identiteta, mogu da se zasnivaju JEDINO na promeni (ili otporu promeni u slučaju dominantnih grupa) u predstavi, položaju ili okolnostima u kojima je njegova grupa kao CELINA, onda je jedino opstojna alternativa *društvena promena*. U tom slučaju jača psihološka motivacija za promenom grupnih odnosa (Tajfel, 1974).

Uslovi pod kojima se kod pojedinca javljaju težnje ka društvenoj mobilnosti ili društvenoj promeni mogu se prikazati na sledeći način:

	Uslovi koji vode napuštanju grupe	Uslovi koji vode ostajanju u grupi
Grupa koju smatraju „superiornom”	A	B
Grupa koju smatraju „inferiornom”	C	D

(Tajfel, 1974)

U situacijama A i B dominantnost grupe se dovodi u pitanje, ili se superiorni status grupe povezuje sa sukobom vrednosti. Opažena pretinja dominantnosti grupe često vodi postupcima ili strategijama koje se po sebi ne slažu sa primarnim etičkim kodom grupe (kao npr., kada se koristi nasilje da bi se očuvala dominacija, uprkos normama koje osuđuju nasilje). U situaciji A pojedini članovi dominantne grupe premeštaju se u druge grupe. Nije verovatno da u toj situaciji bude mnogo takvih, a oni koji tako čine većinom su žrtve sukoba vrednosti, tako jakog da on uništava pozitivan efekat društvenog identiteta formiranog kroz pripadanje grupi. U tom slučaju može da dođe do upadanja u situaciju C (tzv. „bogataški revolucionari”). U situaciji B mobilnost takve vrste

---

nije moguća, i kada je dominacija grupe ugrožena, grupa se angažuje na obnavljanju napora da iznađe nova opravdanja za status quo. Te situacije su obično pogodno tle za razradu opravdavajućih ideologija.

Društvena mobilnost može da nastane u situaciji C pod uslovima da je objektivno moguća, ili da je dozvoljena (ne postoje ozbiljne sankcije nijednoj grupi zbog premeštanja), ili da ne postoji ozbiljan sukob vrednosti koji bi premeštanje prouzrokovalo. Prvi uslov odnosi se na izvesne „inferiorne” grupe koje ne odstupaju suviše od dominantne grupe, i koje žive u sistemu socijalne fleksibilnosti. Situacija D odnosi se na sva rigidno klasna društva ili etnički stratifikovane sisteme gde nije moguća nikakva društvena mobilnost, tj. gde pojedinci ne mogu da se premeštaju iz grupe u grupu. Grupe u situaciji D mogu primeniti sledeće strategije u borbi za društvenu promenu:

1) Čitava grupa pokušava da postane sličnija dominantnoj grupi (svesna asimilacija). *Ali, u kom smislu slična?* — Da bi grupa kao celina uspela u otklanjanju društvene i psihološke inferiornosti, prvo predstoji proces uklanjanja barijera koje sprečavaju grupu da dostigne materijalnu jednakost. *Posle toga* su moguće dve strategije: a) grupa želi da nestane kao posebna grupa; u tom slučaju dolazi do uklanjanja psiholoških barijera i do kompletne asimilacije; b) grupa želi da opstane kao posebna, tj. da ostane različita i pošto je dostigla materijalnu jednakost. To je ekvivalentno ideji o pluralizmu (suprotstavljenom asimilaciji). Pošto je materijalna jednakost postignuta, pred grupom još uvek stoji zadatak da reinterpretira postojeće negativno vrednovane odlike u pozitivne. To vodi strategiji broj 2.

2) Prethodno negativno vrednovane karakteristike sada se ocenjuju kao nešto pozitivno (na primer, „crno je lepo” — *black is beautiful*). Obično taj proces ponovnog ocenjivanja počinje u aktivnoj manjinskoj grupi u slučajevima kada ni asimilacija, ni društvena mobilnost nisu moguće ili poželjne.

3) Grupa stvara novu ideologiju, koja sadrži pozitivno vrednovane nove grupne karakteristike (na primer, razvitak novih nacionalizama). Ova strategija, kao i strategija br. 2, u izvesnoj meri podrazumeva i jedan novi problem: i te nove odlike treba da opstanu prilikom međugrupnog poređenja, što znači da većina grupa treba da prihvati te atribute kao pozitivne. Ukoliko je dimenzija na kojoj se zasniva nova predstava o grupi opšteprihvaćena kao pozitivna, teškoća onda leži u tome da se većina

ubedi u to da manjina sada ispunjava taj kriterijum, ako ga i nije ispunjavala ranije. Ako nove odlike prethodno inferiorne grupe nisu opšteprihvaćene kao pozitivne, predstoji bitka za legitimnost novog kriterijuma.

Situacija sa kojom se suočava dominantna grupa u slučaju kada se primenjuju ove tri navedene strategije, može se izraziti na sledeći način: 1) Dominantna grupa mora da prihvati da manjina, uprkos ranijim stereotipima, ima izvesne *zajedničke* odlike sa dominantnom grupom, odlike koje su u toj grupi vrednovane pozitivno. 2) Dominantna grupa mora da prihvati da *stare* odlike manjine po kojima su se te dve grupe razlikovale, treba pozitivno vrednovati. 3) Dominantna grupa mora da prihvati da su *novonastale* odlike manjinske grupe pozitivne.

Potrebno je napomenuti da izrazi „superioran” i „inferioran” ovde ne odražavaju neke apsolutne vrednosti, već pre psihološke. Procesi koji su ovde pomenuti, naravno, nešto su drukčije prirode kod tzv. objektivnog sukoba interesa, tj. kada se grupe međusobno nadmeću oko materijalnih izvora ili oko moći, ili kada nastaju iz procesa društvenog poređenja. U prvom slučaju samo jedna od grupa može da postigne kontrolu nad sredstvima za proizvodnju, a u drugom grupe imaju izvesne zajedničke *vrednosti*, koje poseduju u različitom stepenu, a ta distribucija je više stvar interpretacije nego nečeg konkretnog. U stvarnosti se obično radi o nekoj vrsti kombinacije između ta dva tipa situacija: konkretni sukob interesa dobija povećani simbolički smisao i vodi simboličkom društvenom nadmetanju, koje ide uporedo sa konkretnom borbom za moć (Tajfel, 1974).

U konfliktnim situacijama ove vrste pomenuti procesi simbolizacije od vitalnog su značaja za razrešavanje konflikta. Konkretna istraživanja ove problematike suočena su sa teškoćama empirijske potvrde i konkretnih definicija tih posrednih procesa. Kako se može pokazati delovanje društvenog identiteta? Ljudi identifikuju jedni druge na osnovu više kriterijuma, među kojima etnička pripadnost svakako spada među osnovne. Identifikacija sa nekom posebnom grupom ne iscrpljuje u potpunosti čovekov identitet: na identitet se može gledati kao na vezu dva dijalektička procesa, na unutarpsihološkom i sociopsihološkom nivou analize. **KONKRETNI SADRŽAJ OBA TA PROCESA JE DRUŠTVENO DEFINISAN U STVARNOJ SREDINI U KOJOJ SE ODVIJA ŽIVOT POJEDINCA.**

Sadržaj identiteta je rezultat složene interakcije između pojedinca i društva. Važni ljudski motivi su interpersonalni, i po poreklu, i po iz-

razu: konačni identitet čoveka stiče se kroz poređenja sa drugim ljudima. Sadržaj stabilnog identiteta konačno je definisan *dinamičkom ravnotežom između svega onoga što pojedinac ima zajedničko sa drugima, i svega posebnog po čemu se razlikuje od drugih*. To je ravnoteža između ličnog i društvenog, individualnog i kolektivnog. Svaka definicija svesti o sebi (self) takođe sadrži kontrast, jer se i svest o sebi mora definisati u odnosu na kategoriju ljudi sa kojom postoji sličnost, i u odnosu na kategoriju ljudi sa kojom postoji razlika. Dimenzije po kojima pojedinac opaža sebe i druge ulaze u pojmovne konstrukcije kojima je usmereno njegovo sopstveno ponašanje, i po kojima se predviđa ponašanje drugih. Svaka osoba razvija posebno važan repertoar pojmovnih konstrukcija, tzv. „nuklearne pojmovne konstrukcije“ koje je određuju. U tom kontekstu izraz „pojmovna konstrukcija“ izražava način na koji se na stvari gleda kao na slične i u isto vreme različite od drugih. Pojedine konstelacije sličnosti i razlika, označene kao nuklearne pojmovne konstrukcije, rezultat su specifične ravnoteže između kolektivnog i individualnog, nomotetskog i ideografskog, i kao takve definišu sadržaj identiteta (Kelly, 1955, Jones, 1961, Gordon-Gergen, 1968).

Istraživači orijentisani na kognitivističku teoriju svesti o sebi i na psihoanalizu, često su stagnirali u beskrajnim debatama o tome koliko su svest o sebi, identitet ili ego svesni. Različiti teorijski pristupi ne moraju se, međutim, sukobljavati po ovom pitanju. U praksi, *merenje* tzv. „predstave o sebi“ (self-image) nametnulo je probleme razvijenosti svesti o sebi. Neslaganja o tom pitanju često su rezultat nejasnoća pri određivanju stepena razvijenosti svesti o sebi. Nema potrebe poricati uticaj nesvesnih motiva ili struktura kada su u pitanju pouzdane metode procene. Nesvesni procesi rezultiraju na bihejvioralnom nivou u nešto svesno, a krajnji cilj empirijskog proveravanja teorijskih pretpostavki jeste da se svedu na najmanju moguću meru verbalne komponente ovih procesa pojmovne konstrukcije (Field i dr., 1963, Bannister-Mair, 1968).

Pored sadržaja, postoji i strukturalni aspekt identiteta. Strukturalne osobine identiteta mogu se smatrati više nesvesnim nego sadržaj, mada to nije empirijski potvrđeno. Identitet je strukturalno određen *dvama paralelnim procesima* u sistemu pojmovnih konstrukcija jednog pojedinca: diferencijacijom koja se odnosi na procese formiranja strukture (multiplikacija), i integracijom koja se odnosi na koordinaciju struktura (unifikacija) (Langley, 1971). Na nivou odnosa između pojmovnih konstrukcija

unutar sistema, ti procesi ekvivalentni su „labavljenju” i „učvršćivanju” sistema pojmovnih konstrukcija (Kelly, 1955). Iako se ovi izrazi najčešće koriste u kognitivističkoj psihologiji i teoriji sistema, i E. H. Erikson piše o *konfuziji identiteta* kao o gubitku „esencijalne celovitosti”. Ta celovitost naglašava „stabilnu, organsku, progresivnu uzajamnost između diverzifikativnih funkcija i delova unutar neke celine čije su granice otvorene i fluidne” (Erikson, 1968). Aspekt fleksibilnosti ovde je posebno istaknut kao deo strukture stabilnog identiteta. Osnovne karakteristike strukture stabilnog identiteta su integrativna organizacija, s jedne strane, koja omogućuje ovladavanje složenim interpersonalnim odnosima a da se pri tom ne ode u krutu totalnost, i diferencijacija i fleksibilnost, s druge strane, koje omogućuju inkorporiranje novih aspekata identiteta, ukoliko se to pokaže potrebnim (Bannister-Fransella, 1971, Scott, 1970). Baron (Barron, 1968) je to izrazio na sledeći način: „Sposobnost da se sebi dopusti dezintegracija, po mom shvatanju, ključna je za razvitak višeg nivoa integracije.”

Međutim, da se ne bi raspala „esencijalna celovitost”, kako kaže Erikson, posle svake diferencijacije mora da dođe do reintegracije. Moglo bi se reći da svaka rekonstrukcija identiteta prolazi kroz tri faze: 1) labavljenje starih pojmovnih konstrukcija, 2) inkorporiranje novih aspekata identiteta (diferencijacija), i 3) konačno učvršćivanje novih pojmovnih konstrukcija (integracija na višem nivou apstrakcije). *Labavljenje i učvršćivanje su procesi pomoću kojih se pojedini sistem pojmovnih konstrukcija razvija u suočavanju sa novim iskustvima* (Kelly, 1955, Adams-Webber, 1970, Bannister-Fransella, 1971).

Do progresivnog labavljenja pojmovnih konstrukcija obično dolazi zbog toga što postoje druge, nadređene, propustljive pojmovne konstrukcije koje održavaju sistem. Ukoliko pritisak za rekonstrukciju postane isuviše jak, i ukoliko ne postoje fleksibilne nadređene pojmovne konstrukcije koje omogućuju labavljenje, proces rekonstrukcije može da ima nepoželjne ishode: ovde se suočavamo sa mentalno higijenskim aspektom društvenih promena; kada rekonstrukcija dovede ili do kontinuiranog strukturalnog labavljenja i konačne konfuzije — „integrisana ličnost uskoro biva dovedena do sopstvene izolacije ukoliko nije u toj meri i integrativna” (Hilgard, 1968).

Kada dođe do labavljenja „esencijalne celovitosti” koje je posledica društvene promene, onda nije reč samo o riziku da nastane konfuzija i haos, već i o riziku tzv. totalizma (Erikson,

1968). Totalizam je, suprotno celovitosti, potpuno inkluzivna i krajnje ekskluzivna struktura, pri čemu konstituentni delovi te strukture ne moraju biti na logičan način međusobno povezani. Kruto konstruisan sistem je jednodimenzionalan, i kao takav neadekvatan instrument za anticipaciju i kontrolu u promenljivim životnim uslovima (Bannister, 1970, Adams-Webber, 1970b, Shroder, Driver i Strenfert, 1967, Erikson, 1968, Scott, 1970, Kelly, 1955).

Patološki sistemi su empirijski utvrđeni kod oba negativna ishoda rekonstrukcije: misaoni haos shizofreničara pokazuje totalno odsustvo strukture, i predstavlja konačnu konfuziju kontinuiranog procesa labavljenja. Opsesivna neuroza (i anksiozni neurotičari u izvesnoj meri) predstavljaju krute, jednodimenzionalne sisteme pomoću kojih se svet sagledava kao crn ili beo (bez nijansi), a svest o sebi totalno negativna, čime se umanjuje rizik da se isto i potvrdi. Jer, očigledno, lakše je uklapati iskustvo u negativnu predstavu o sebi nego u pozitivnu. Tim mehanizmima negativna predstava o sebi postaje poželjnija od pozitivne (Bannister, 1960, 1963, Maklouf-Norris, 1972, Maklouf-Norris, Jones i Norris, 1970).

Ni krute, ni labave pojmovne konstrukcije nisu kao takve „zdrave“ ili „ispravne“, jer predstavljaju samo sukcesivne stadijume u kontinuiranom procesu rekonstrukcije.

Sasvim je moguće da pritisak na etničke manjine u procesu asimilacije prevazilazi po jačini moć rekonstrukcije kod pojedinih članova grupe. U tom slučaju razni stepeni i oblici neuspeha rekonstrukcije mogu da imaju za posledicu mentalne poremećaje. Treba istaći, međutim, da se ti procesi *u principu* ne razlikuju od procesa normalne rekonstrukcije. Jedino pažljivim proučavanjem *sadržaja, prirode i dubine* socijalnog pritiska u asimilativnom procesu, može se otkriti kojim zahtevima treba da odgovore članovi manjinske grupe, i na koji način ti zahtevi postaju štetni.

Proces definisanja strukture identiteta odnosi se, znači, na dijalektičku interakciju između integracije i diferencijacije, učvršćivanja i labavljenja.

Sadržaj identiteta definisan je ravnotežom između individualnih i kolektivnih aspekata, ličnog i društvenog. Sadržaj *društvenog identiteta* dobija konačni smisao samo putem procesa uravnotežavanja koji se odvija u kontekstu celokupnog identiteta. *Struktura* identiteta određuje koliko dobro će identitet *funkcionisati u praksi*. Poremećaji u strukturalnim komponentama mogu imati posledice po mentalno zdravlje.

Sadržaj i struktura identiteta, međutim, nisu nezavisni jedno od drugog. Ta se povezanost može izraziti na sledeći način: „što je struktura manje dimenzionalna (kognitivni totalizam, pojednostavljenost), to je manji opseg događaja i manje samih događaja koji se mogu razlikovati (stereotipsko mišljenje, stereotipna društvena kategorizacija), a više uopštavanja sopstvenog sistema, tj. pojmovne konstrukcije o samom sebi (visok stepen identifikacije sa sopstvenom grupom)” (Adams-Webber, 1970 a).

Neophodno je, međutim, definisati svest o sebi i u smislu sličnosti, i u smislu razlike u odnosu na druge. Generalizacija predstave o sebi ne znači nužno ili jedino tendenciju da se sličnosti između sebe i drugih opažaju preuveličano. U okvirima društvenog identiteta to može značiti i tendenciju da se generalizuje kontrast, tj. da se opažaju preuveličano razlike između sebe i bar nekih posebnih kategorija drugih ljudi. I jedan i drugi oblik preterane identifikacije u sadržaju identiteta strukturalno su usko povezani sa jednodimenzionalnim sistemom pojmovnog konstruisanja (Jones, 1961, Morse, 1966).

Na osnovu ovih teorijskih polazišta G. A. Kelly je 1955. razradio pouzdan postupak za merenje sadržaja i strukture identiteta (Bonarius, 1965, Bannister-Mair, 1968, Adams-Webber, 1970 a). Koristeći taj instrument i druge sociološke istraživačke postupke, ja sam pokušala empirijski da proverim valjanost teorijskog pristupa izloženog u ovom tekstu. Pošto se podaci još uvek analiziraju, o njima se sada ne može mnogo reći. Ali, krajnji cilj ovih istraživanja jeste da pokažu koje su konkretne mogućnosti proučavanja šansi da manjinska grupa opstane kao jednaka, pozitivno vrednovana posebna grupa u nekom društvu. Bez detaljnijeg znanja o ekonomskim, istorijskim, kulturnim i sociopsihološkim odlikama manjine, ne mogu se donositi ni političke odluke o budućnosti manjinske grupe na iole solidnoj naučnoj osnovi.

(Prevod s engleskog: RUŽICA ROSANDIĆ)

LITERATURA

Adams-Webber (1970a): *An analysis of the discriminant validity of several grid indices*, Br. J. Psychol., 61, 1, pp. 83—90.

Adams-Webber (1970b): *Actual structure and potential chaos: relational aspects of progressive variations within a personal construct system*, in Bannister (ed): *PERSPECTIVES IN PERSONAL CONSTRUCT THEORY*.

Bannister, D. (1960): *Conceptual structure in thought-disordered schizophrenics*, J. ment. Sci., 106, 1230—1249.

Bannister, D. (1963): *The genesis of schizophrenic thought disorder: a serial invalidation hypothesis*, Br. J. Psychiat., 109, 608—681.

- Bannister, D. (1970): *Science through a looking-glass*, in Bannister: PERSPECTIVES IN PERSONAL CONSTRUCT THEORY, AP.
- Bannister, D., Fransella, F. (1971): *INQUIRING MAN*, Penguin Books, London.
- Bannister, Mair (1968): *THE EVALUATION OF PERSONAL CONSTRUCTS*, AP.
- Barth, F. (ed) (1970): *ETHNIC GROUPS AND BOUNDARIES*, Universitetsförlaget, Bergen.
- Bonarius, J. C. J. (1965): *Research in personal construct theory of G. Kelly*, in Maher, B. A. (ed): *PROGRESS IN EXPERIMENTAL PERSONALITY RESEARCH*, vol. 2, AP.
- Erikson, E. H. (1968): *IDENTITY, YOUTH AND CRISIS*, Norton, New York.
- Fishman, J. A. (1968): *Nationality-nationalism and nation-nationalism*, in Fishman et al.: *LANGUAGE PROBLEMS OF DEVELOPING COUNTRIES*, Wiley, New York.
- Field, Fl., Kehas, C. D., Tiedeman, D. V. (1963): *The self concept in career development: a construct in transition*, *J. Pers. Quid.*, 41.
- Gordon, C., Gergen, K. (eds) (1968): *THE SELF IN SOCIAL INTERACTION*, John, Wiley and Sons, New York.
- Hilgard, E. R. (1968): *Human motives and the concept of self*, in Gordon: *THE SELF IN SOCIAL INTERACTION*.
- Jones, R. E. (1961): *Identification in terms of personal constructs*, *J. Consult. Psychol.*, 25, 3, 276, Abstract, 19 p.
- Kelly, G. A. (1955): *THE PSYCHOLOGY OF PERSONAL COSTRUCTS*, Vols I, II, Methuen.
- La Barre (1971): *Materials for a history of studies of crisis cults: a bibliographical essey*, *Current Anthropol.*, 12, 1, 3-44.
- Liebkind, K (1976): *Etniska minoriteteters identitetskris i assimilationsprocesses — en konstruktionsteoretisk modell*, Research reports 2, Dept. Soc. Psychol., Univ. of Helsinki.
- Liebkind, K. (1976): *Kognitiv identitetsteori, gridmetodologi och operationella definitionsproblem*, Research reports, 3, Dept. Soc. Psychol., Univ. of Helsinki.
- Linton, R. (1943): *Nativistic movements*, *Am. Anthropologist* 45, 2.
- Maklouf-Norris et al. (1970): *Articulation of the conceptual structure in obsessional neurosis*, *Br. J. soc. clin. Psychol.*, IX, 264-274.
- Maklouf-Norris, Norris (1972): *The opsessive-compulsive syndrome as a neurotic device for the reduction of self-uncertainty*, *Br. J. Psychiat.*, 27, 277-288.
- Morse, Ell. (1966): *An explanatory study of personal identity based on the Psychology of Personal Constructs*, *Diss. Abstr.*, 27, 329 1B.
- Rex, J. (1969): *Race as social category*, *J. Biosoc. sci. suppl.*, No. 1, 145-152.
- Schroder, H. M. et al. (1967): *HUMAN INFORMATION PROCESSING*, Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Scott, W. A. (1970): *Conceptualizing and measuring structural properties of cognition*, in Warr, P. (ed): *THOUGHT AND PERSONALITY*, Penguin Books, London.
- Shibutanni, T., Kwan, K. M. (1965): *ETHNIC STRATIFICATION: A COMPARATIVE APPROACH*, Mac Millan Comp., New York.
- Tajfel, H. (1974): *Social identity and intergroup behavior*, *Soc. Sci. Inform.*, 13, 2. 65-93.